

## **ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА**

**доктора юридичних наук, професора,**

**Кухарєва Олександра Євгеновича**

**на дисертацію Мартинюк Тетяни Миколаївни**

**«Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності»,**

**подану на здобуття ступеня доктора філософії**

**з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

**Актуальність теми дослідження** зумовлюється низкою чинників. По-перше, у книзі 6 ЦК України відсутня спеціальна норма, яка б регулювала спадкування культурних цінностей, хоча потреба в цьому є, зважаючи на особливий режим відповідного об'єкту цивільних прав. Для прикладу, в межах окремих статей ЦК України визначаються особливості спадкування: права на земельну ділянку (ст. 1225); частки у праві спільної сумісної власності (ст. 1226); права на вклад у банку, а також фінансовій установі (ст. 1228); права на одержання страхових виплат (ст. 1229) тощо.

По-друге, спадкування культурних цінностей не виступало предметом спеціальних наукових досліджень. Учені зосереджували свою увагу переважно на спадкуванні таких об'єктів, як земельна ділянка, житлові приміщення, банківський вклад, частка у статутному (складеному) капіталі господарських товариств.

По-третє, наслідком розпочатої збройної агресії проти України є знищення об'єктів культурної інфраструктури, а також пам'яток історії та культури. Через це питання правового регулювання охорони, збереження культурних цінностей, зокрема тих, що є об'єктом спадкового правовідношення, набувають особливої значущості.

Обрана тематика дослідження актуалізується також розпочатим процесом рекодифікації цивільного законодавства, який має суттєво оновити як цивільно-правовий інститут об'єктів цивільних прав, так і підгалузь спадкового права в цілому.

Тема дисертації Мартинюк Т. М. є актуальною та важливою як з точки зору науки цивільного права, так і в частині рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства та практики його застосування.

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.** Робота Мартинюк Т. М. «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності» містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається, передусім, саме дисертаційне дослідження, оскільки воно в Україні викладене в такому ракурсі вперше.

У дисертації здійснено спробу знайти відповідь на низку питань, вирішення яких становить основу для подальшого розвитку цивільного законодавства України, а також юридичної практики.

Метою дослідження є формування теоретичної концепції цивільно-правового регулювання спадкових відносин, об'єктом яких є культурні цінності, а також розроблення на цій основі науково-теоретичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію цивільного законодавства України в аналізованій сфері (с. 15). Проведений аналіз роботи свідчить про те, що дисертантці вдалося досягти поставленої мети та належним чином вирішити окреслені у дослідженні завдання.

Наукові положення, висновки і рекомендації, які викладені у рукописі дисертації, є достатньо обґрунтованими.

Положення дисертації Мартинюк Т. М. є виваженими і достовірними, на що вказують використані авторкою методи дослідження. Зокрема, здобувачкою застосовано цілу низку методів дослідження – діалектичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, формально-догматичний, антропологічний, аксіологічний, а також системно-структурний.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: теоретико-правові й методологічні засади дослідження спадкового правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності (розділ I); елементи спадкового

правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності (розділ 2); особливості спадкового правовідношення під час здійснення та охорони заповідальних розпоряджень, спадкування особистих паперів та об'єктів права інтелектуальної власності (розділ 3). Саме ж дослідження складається з вступу, трьох розділів, що поділені на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Такий підхід до визначення структури і змісту роботи дав можливість всебічно висвітлити значне коло актуальних питань спадкування культурних цінностей.

У всіх розділах дисертантка намагається давати власну оцінку досліджуваним явищам, що свідчить про наукову спроможність самостійного опрацювання теми.

Правильний, послідовний порядок подачі матеріалу дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі в цивілістиці підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну позицію. Зокрема, слід позитивно оцінити спробу здобувачки сформулювати поняття спадкового правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності, як урегульованого нормами спадкового права суспільного відношення, що виникає на підставі складного юридичного факту – відкриття та прийняття спадщини, суб'єкти якого наділені спадковими правами й обов'язками стосовно спеціального об'єкта спадкування – культурних цінностей (с. 61).

Обґрунтовані аргументи наводяться в роботі на користь покладення на нотаріуса, який відкрив спадкову справу, обов'язку робити оголошення в медіа про відкриття спадщини. Такий підхід повною мірою відповідає інтересам спадкоємців, які у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, проживанням в іншій місцевості можуть бути об'єктивно позбавлені можливості дізнатися про смерть спадкодавця. За таких підстав авторкою пропонується внести зміни до ч. 2 ст. 63 Закону України «Про нотаріат», виклавши її в такій редакції: «Нотаріус або посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, має зробити виклик спадкоємців шляхом

публічного оголошення або повідомлення у пресі» (с. 52). Крім того, запропонована новація зменшить навантаження на суди, в яких питома вага справ складають спори про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Заслуговує на підтримку позиція про те, що не може стати об'єктом спадкового правовідношення культурна цінність, яка не виражена в об'єктивній формі (с. 70). Не викликає сумніву, що не переходять в порядку спадкового правонаступництва моральні й естетичні ідеали, норми та зразки поведінки, мови, діалектики і говори, національні традиції, звичаї, фольклор, художні промисли й ремесла, твори культури і мистецтва.

Дослідницький матеріал, викладений на с. 84–86, дозволив авторці обґрунтувати твердження про те, що спадкодавець не є суб'єктом спадкового правовідношення, адже особа, яка померла або оголошена померлою, не має цивільної право- та дієздатності. Така позиція видається цілком справедливою, хоча серед дослідників висловлюється й протилежна точка зору, яка зводиться до того, що спадкодавець – суб'єкт спадкових правовідносин.

Не викликає сумніву викладений на с. 110 висновок, що термін «заповідач» хоча й закріплено в ЦК України, однак юридично закон таку особу спадкодавцем не називає. Для цього має статися подія – факт смерті спадкодавця як одна з юридичних підстав для виникнення спадкового правовідношення. Усе, що відбувається до смерті спадкодавця, незалежно від наявності чи відсутності його волі, спадкового правовідношення не породжує, оскільки юридичним фактом, що породжує спадкування, є смерть спадкодавця. Отже, складання заповіту не призводить до будь-яких змін у правовідносинах заповідача та призначеного ним правонаступника, оскільки пропозицію, що не досягла наслідків для зазначеної в заповіті особи, може бути скасовано.

Переконливою видається позиція здобувачки, згідно з якою спадкове правовідношення виникає з часу відкриття спадщини та припиняється з оформленням прав на неї (с. 123, 124). Дійсно, до моменту оформлення спадщини спадкоємцями, спадкове правовідношення триває. І лише після отримання

спадкоємцями свідочтв про право на спадщину відповідне правовідношення трансформується у відносини іншого типу. Більш того, закон в окремих випадках допускає «ефект повернення» до спадкових правовідносин, які вже припинилися. Йдеться, зокрема, про визначений у ст. 1280 ЦК України механізм перерозподілу спадщини.

Як вірно наголошується на с. 127 дисертації, попри наявність різних підходів до тлумачення змісту ст. 1240 ЦК України, заповідальним покладанням слід вважати розпорядження заповідача, відповідно до якого в спадкоємця виникає обов'язок вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. На думку авторки, предметом заповідального покладання може бути обов'язок вчинення певних дій немайнового характеру щодо культурних цінностей. Це пояснюється нею тим, що: по-перше, покладання безпосередньо стосується спадкових правовідносин, об'єктом яких є культурні цінності; по-друге, культурні цінності як об'єкти спадкування тісно пов'язані з немайновими правами, які поряд з майновими становлять зміст спадкових правовідносин, здійснення яких є невід'ємним від життя і смерті людини й тісно пов'язане з духовністю як елементом культури; по-третє, покладання є не лише спадково-правовою категорією, а й соціальною, тісно пов'язаною з науковою, художньою, історичною діяльністю, спрямованою на розвиток суспільства загалом; по-четверте, покладання є такою правовою категорією, за допомогою якої відбувається превалювання моральних засад.

Слушною видається пропозиція дисертантки внести зміни до ЦК України в контексті спадкування майнових прав інтелектуальної власності, оскільки це специфічний спосіб розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, він не завжди залежить від волі правовласника (с. 134).

Є всі підстави погодитися із авторкою, яка зазначає про виховне значення культурних цінностей. Дозволяючи використання культурних цінностей, законодавець начебто заохочує фізичну особу до культури, закріплює можливість утілити напрацьоване творцем у життя. Це узгоджується також з вимогами ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, у п. 1 якої визначено три

складові права на свободу вираження поглядів: свобода дотримуватися своїх поглядів, свобода одержувати інформацію та ідеї, свобода передавати інформацію та ідеї. У такому значенні абсолютні права щодо творів культури з деякими уточненнями у дисертації зазначаються як абсолютні права від зворотного. Суть таких прав полягає в тому, що їх носієві ніхто не може заборонити здійснити ці права (с. 144).

У дисертації дозвіл автора використовувати належне йому майнове авторське право, оформлений у вигляді заповіту, пропонується визнавати здійсненим виключним правом (с. 147). Це пояснюється тим, що саме за допомогою заповіту фізична особа виявляє здійснення свого суб'єктивного права шляхом особистого волевиявлення щодо майбутнього переходу створених нею творів до інших осіб – її правонаступників.

Розглядаючи охорону спадкового майна, у складі якого є культурні цінності, дисертантка на с. 160 рукопису справедливо стверджує, що не завжди вимагається спеціальна охорона спадщини. Зокрема, якщо має місце спадкування за законом і до спадкування закликаються члени сім'ї спадкодавця, які проживають з ним в одному житловому приміщенні, користуються тим же майном, то жодних заходів до охорони спадщини вони не застосовують. У такому разі відсутня необхідність в укладенні договору охорони спадкового майна. Дії, спрямовані на охорону спадщини, доцільно вчиняти передусім у разі відсутності спадкоємців до вирішення питання про визнання спадщини відумерлою.

З позицій сучасної доктрини обґрунтованим видається висновок авторки про те, що охорона спадкового майна – це діяльність уповноважених на це органів чи посадових осіб, спрямована на забезпечення збереженості спадщини з метою запобігання її пошкодженню, знищенню чи незаконному вилученню (с. 163).

Дисертаційне дослідження спирається на серйозний масив використаної спеціальної літератури, список якої налічує 269 джерел. Робота написана грамотно, сприймається легко і з інтересом.

Дисертація «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності» і наукові публікації Мартинюк Тетяни Миколаївни виконані на належному науковому рівні.

Здобувачка, судячи з її дисертації та опублікованих праць, належним чином оволоділа методологією наукової діяльності.

**Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях.** Основні положення й висновки, сформульовані в дисертації Мартинюк Т. М., опубліковано у трьох фахових наукових виданнях, а також у трьох тезах доповідей дисертантки на науково-практичних конференціях. Вивчення наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, дає підстави для висновку про повноту викладу в них наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію відповідно до вимог, установлених Міністерством освіти і науки України.

**Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності.** У дисертації Мартинюк Т. М. «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності» не виявлено порушень академічної доброчесності. У роботі відсутні академічний плагіат, самоплагіат, фабрикації, фальсифікації. У дисертації та публікаціях здобувачки наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень та інших відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право, а також надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності та використані методики досліджень. Авторкою дотримано вимоги ст. 42 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. щодо академічної доброчесності.

**Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження.** Разом з тим, позитивно оцінюючи рецензовану роботу, необхідно зазначити, що дисертація містить низку положень, оцінок, висновків і пропозицій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх здобувачкою, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. Потребує уточнення позиція авторки, згідно з якою спадкування культурних цінностей є інститутом (с. 16). Причому в дисертації стверджується, що спадкування також є інститутом цивільного права (с. 160).

У цьому аспекті доцільно пояснити, чому спадкування окресленого об'єкту визначається як цивільно-правовий інститут.

2. Спірною видається висловлена на с. 18 пропозиція щодо надання спадкоємцю права позиватися до суду з вимогою про скасування заповідального відказу, якщо є достатні підстави вважати, що відказоодержувач своїми діями (бездіяльністю) створює загрозу знищення або пошкодження культурної цінності, яка є об'єктом спадщини.

Вважаю, що в такому разі порушується принцип свободи заповіту як основний принцип спадкового права. Спадкоємець або інша особа не може ставити питання про скасування заповіту або окремого заповідального розпорядження. Напевне, в даному випадку доцільно застосувати інший спосіб захисту цивільних прав та інтересів.

Так, Верховний Суд висловив правову позицію, згідно з якою аналіз змісту глави 85 ЦК України свідчить, що у цивільному законодавстві не передбачено можливості скасування заповіту за позовом заінтересованої особи в судовому порядку. Право скасувати заповіт належить лише заповідачу (постанова від 28 листопада 2018 р. у судовій справі № 2-1201/2005, провадження № 61-13700св18).

3. Недостатньо обгрунтованою вважаю висновок, що при спадкуванні культурних цінностей до спадкоємців переходять не майнові права, а речі у вигляді культурних цінностей (с. 66). Така точка зору потребує додаткового пояснення під час публічного захисту, зважаючи на визначене у ст. 1218 ЦК України розуміння спадщини саме як сукупності прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Отже, виходячи зі змісту ст. 1218 ЦК України, до складу спадщини включаються не культурні цінності, а права на них. Тим більше, що на с. 81 авторка стверджує, що об'єктом спадкування є не блага, а права на них, а зміст

термінів «культурна спадщина» і «спадщина» висвітлюються як сукупність майнових прав та обов'язків, що належали спадкодавцю (с. 82).

4. Дисертантка, незважаючи на відображення у списку використаних джерел Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX (набрав чинності 01.01.2023 р.), за текстом роботи посилається на Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ, що був чинний на час проведення дослідження.

Зокрема, Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ було застосовано у підрозділах: 2.1. Культурні цінності як об'єкт спадкового правовідношення» (с. 81) та 3.2. Здійснення спадкових прав під час спадкування культурних цінностей – об'єктів інтелектуальної власності (с. 133, 138, 139, 141, 142, 147, 150, 151). При цьому така помилка суттєво не вплинула на положення наукової новизни та висновки дисертації. Так, авторка переважно посилалася на ст. 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ, за змістом якої не переходять у спадщину особисті немайнові права автора (с. 81, 133, 142, 150). Водночас аналогічне за змістом правило міститься і в ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX, де зазначається, що особисті немайнові права автора не входять до складу спадщини.

5. На с. 152 дисертації зазначається про виокремлення двох способів охорони спадкових прав: позасудовий (нотаріальний) і судовий. Далі за текстом розкривається процедура охорони спадщиною нотаріусом, а також органами місцевого самоврядування у місцевості, де немає нотаріуса. Проте не зазначається, коли ж саме має місце судова охорона спадкових прав. Цьому питанню слід приділити увагу під час публічного захисту та пояснити, в яких випадках суд здійснює саме охорону, а не захист спадкових прав.

Однак, висловлені зауваження в цілому не заперечують концептуальні положення дисертації Мартинюк Т. М. «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності», у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не спростовують висновку щодо належного рівня рецензованого дослідження і

не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її наукову і практичну цінність.

Авторка володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом її дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідної роботи на належному науково-теоретичному й методологічному рівні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні й можливості використання розроблених пропозицій та висновків у: *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного права; *законотворчій діяльності* – у процесі оптимізації цивільного законодавства України й інших держав; *правозастосовній діяльності* – під час розгляду та вирішення цивільних справ, що виникають зі спадкових правовідносин, об'єктом яких є культурні цінності; *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Спадкове право», «Актуальні проблеми спадкового права», «Нотаріат України», а також для підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів (акт Національної академії внутрішніх справ від 22.05.2023 р.).

**Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам.**

За своїм змістом, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій і повнотою опублікованих здобувачем матеріалів дисертаційна робота Мартинюк Тетяни Миколаївни «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності» відповідає вимогам, установленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а також Вимогам до оформлення дисертації, затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40.

На підставі викладеного вважаю, що представлена до захисту дисертація є завершеною науковою працею, що містить нові науково-обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, а її авторка Мартинюк Тетяна Миколаївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Офіційний опонент**

**доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри цивільного права та процесу  
факультету № 6  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ**



*Олександр Кухарев*

**Олександр КУХАРЄВ**